

Březinovské korespondence (1987)

V březinovské literatuře můžeme najít mnoho míst, která dokumentují obecně známé faktum, že k dílu Otakara Březiny (13. září 1868 - 25. března 1929), které svým významem dnes už daleko přesáhlo nejenom čas, ale také místo svého působení, patří (a není sporu o tom, že více než k dílu kteréhokoliv jiného básníka, a to v prostoru světové literatury) také jeho korespondence.

Ermanuel Chalupný v poznámkách k vydání Březinových dopisů (viz pozn. 44) mluví o těch listech, které mu Březina adresoval v posledním čtvrtstoletí života, a podává také obecné hodnocení jejich významu:

V době té poněkud přestával tvořit básně; ale dopisy tyto, stejně jako jiné dopisy z té doby, počínají jeho tvorbu básnickou nahrazovat. V době té Březina na rozdíl od svých mladších let, kdy jako jiní lidé dopisoval hojně, obsírně a bezstarostně, počal i dopisy koncipovat a propracovávat metodou ryze uměleckou: hleděl, aby každý dopis byl organickým celkem; aby výrazem co nejstručnějším a nejzhuštěnějším vyslovil co nejvíce, co nejpřesněji a nejkrásněji; vyjadřoval se rád v básnických obrazech, metaforách a epitetech; s péčí přímo úzkostlivou vybíral z několika možných obrátů slovních ten, který nakonec uznal za nejvhodnější; vrhal na předměty, o nichž psal, mohutné blesky své fantazie i prorocké jasnovidnosti. *Vytvořil si dokonce, jako dříve již učinil v poezii a v esejistice, také v korespondenci svůj osobitý jazyk a sloh a tím vším vlastně stvořil v dopisech svých novou literárně-uměleckou formu, jež staví se rovnocennou mezi ostatní formy jako nový typ světového významu.*

Skutečnost, že se v posledních několika letech objevily další důležité prameny, používáme tedy k tomu, abychom se zamysleli nad oblastí (u Březiny tak důležité, a přesto stále jaksi přehlížené) jeho korespondencí a podali jejich současný obraz.

Od roku 1980, kdy byla otištěna Zpráva o současném stavu březinovských korespondencí,¹ uplynulo sedm let, v jejichž průběhu se s postupným objevováním nových materiálů podstatně měnily také údaje o dosavadních známých souborech dopisů. Můžeme tedy už dnes přistoupit k tomu, abychom náš tehdejší přehled, ale i další, dosud neotištěný článek Březinovské korespondence (1985) doplnili celou řadou nových údajů, které celkový obraz básnickových listů obohatí a zpřesní.

I) Časopisecké otisky

Zájem o Březinovy dopisy se objevuje jako zcela logický, i když sporný jev už od konce minulého století, souběžně se zájmem o básně i eseje. Připomeňme jen ve stručnosti, že pět Březinových básnických sbírek, vzniklých v až neuvěřitelně krátkém časovém rozmezí v letech 1895-1901 (Tajemné dálky 1895, Svítání na západě 1896, Větry od pólů 1897, Stavitelé chrámu 1899, Ruce 1901) a Miloslavem Hýskem posmrtně vydané Torzo šesté knihy básní (1933) tvoří společně s dvěma knihami esejů (Hudba pramenů 1903 a Skryté dějiny 1970) svébytný básnický a myšlenkový celek, jaký nevznikl snad v žádné národní literatuře na světě.

V okamžiku, kdy se začaly objevovat časopisecké otisky prvních básní, vznikl také neobyčejný zájem o autora a téměř ihned po knižním vydání první sbírky se Březina stal výraznou osobností, ke které se upíraly zraky celé (a nejenom mladší) literární veřejnosti; jak potvrzuje dvoudílná březinovská bibliografie (Knižní dílo Otokara Březiny, Univerzitní knihovna Brno, 1969; Otokar Březina. Soupis literatury o jeho životě a díle, Univerzitní knihovna Brno, 1971) a připravované dodatky k ní, přetrvává tento zájem až do současnosti.

V posledních dvanácti letech byla u nás i v zahraničí vydána řada prací, které jen znovu dokládají, že Březinovo dílo ani v přítomné době neztratilo nic ze své síly a působivosti, že je schopno i dnes, a právě dnes, i nadále oslovovat současného čtenáře a odpovídat na jeho otázky, které si klade se stejnou naléhavostí jako dříve.

Celé básnické dílo bylo znovu vydáno (OB, Básnické spisy, Československý spisovatel, Praha 1975) a hodnoceno (např. Alberto Di Paola, OB, kritický profil, disertační práce na univerzitě v Římě u A.M.Ripellina). Pozornost byla věnována také esejům (Michal Flegl, Protiklad života a smrti v díle OB, Česká literatura 27, č.1, 1979; v Polsku Józef Zarek, Eseistyka OB, W kregu dylematów symbolisty, Ossolineum, Wrocław...1979); souborné vydání Březinových esejů připravuje nakladatelství Odeon za rok 1989.

Na jaře 1986 byl dokončen Frekvenční slovník básnického díla Otokara Březiny (připravován autorem tohoto článku v letech 1974-1986), který - jako první práce tohoto druhu u nás vůbec - zkoumá a hodnotí slovní zásobu Březinova básnického jazyka z hlediska kvantitativní lingvistiky (stručná informace např. ve Sborníku Kruhu přátel českého jazyka 1986, str.105-106, podrobněji Naše řeč, v tisku).

Samostatně bylo pojednáno také o překladech (kapitola OB v knize Ladislava Nezdařila Česká poezie v německých překladech, Academia, Praha 1985); reprezentativní kniha překladů veršů i esejů do maďarštiny byla vydána

v Budapešti (1983), chystá se také úplný překlad všech veršů a esejů do ruštiny; vyšly také další nové překlady do polštiny (nejnověji např. v antologii *Czescy symboliści, dekadenci, anarchiści przełomu XIX i XX wieku*, Ossolineum, Wrocław...1983) atd.

Byly vydány i významné, dosud nepublikované dopisy (Přátelství na dálku, Korespondence Otokara Březiny s Miriamem, Literární archiv, Sborník Památníku národního písemnictví, Praha 1982; Otokar Březina, Dva listy, Wiener Slawistischer Almanach 4, 1979; Zpráva o současném stavu březinovských korespondencí, Wiener Slawistischer Almanach, 5, 1980; Ke vztahu Otokara Březiny a Josefa Váchala, ZSČB, 1-2, 1985; Dopisy Otokara Březiny F.V.Krejčímu z let 1894-1897, vydání ve faksimile Praha 1986), nemluvě o tom, že v letech 1982-1984 byl do Památníku národního písemnictví předán ke zpracování rozsáhlý soubor korespondencí z Březinovy jaroměřické pozůstalosti (podrobněji viz dále) a už vůbec nemluvě o řadě časopiseckých či novinových článků.

Všimneme-li si pozorně Březinových dopisů, které byly v časopisech (často z nejruznějších důvodů) otiskovány, je vůbec prvním v pořadí, pokud vím, dopis Františku Roháčkovi do Nivy z ledna 1896;² následuje proslulý dopis adresovaný Sigismundu Bouškovi 25.listopadu 1896, týkající se Jaroslava Vrchlického.³ Prozatím jediný otištěný Březinův dopis Emilu Saudkovi (z 13.listopadu 1908; o vzájemné korespondenci Březiny a Saudka se dále zmíníme podrobněji), obsahující básníkův vlastní výklad své páté sbírky, Rukou, známe z roku 1911.⁴

O čtyři roky později je tištěn další Březinův dopis (z 10.ledna 1915) Sigismundu Bouškovi (i o tomto nedávno zpřístupněném souboru dopisů se rovněž zmíníme na příslušném místě).⁵ Výňatek z dopisů Františku Bernardovi Vaňkovi, tehdejšímu děkanu v Pelhřimově, je otištěn v roce 1922.⁶

V roce 1928, u příležitosti Březinových šedesátých narozenin, otiskuje některé starší dopisy Miloslav Hýsek.⁷ Všeobecně se dá říci, že právě od tohoto roku až do roku 1934 jsou ukázky z Březinových dopisů časopisecky otiskovány velice často.

Kromě přetisku tří dopisů do básnickových rodných Počátků z let 1915-1928⁸ se v Rozpravách Aventina objevuje článek Tomáše Trnky, do kterého jsou zařazeny čtyři Březinovy dopisy z let 1920-1927 adresované autorovi článku.⁹ Kromě poděkování za zaslání knihy a kromě jejich hodnocení dopisy obsahují i cenné zmínky o usilovné práci na připravované druhé knize esejů. Až koncem léta 1980 jsme s doktorem Vladimírem Lukštem v Jaroměřicích nad Rokynou (při společné práci na pořádání korespondencí adresovaných Otokaru Březinovi) mohli doplnit tento listář (a podobně i mnoho dalších) i originály dopisů Trnkových; celkem je tedy dnes známo 12 dopisů (OB 4, TT 8; 1920-1928), přičemž jeden Trnkův dopis je uložen v Muzeu Otokara Březiny v Jaroměřicích.

Po Březinově smrti (25.března 1929) se vlna zájmu o jeho dopisy zdvihá ještě výše. Jaroslav Durych uveřejňuje ve svém nekrologu v Lidových novinách část

dopisu z roku 1919,¹⁰ ve stejný den je otištěn i úryvek z dopisu týkajícího se Jana Nerudy.¹¹

O několik dní později jsou zveřejněny také dva dopisy Otto Pickovi.¹² K těmto dvěma známým dopisům přibývá z pozůstalosti 43 dopisů Otto Picka, celkem dnes tedy máme k dispozici 45 vzájemných dopisů z let 1913-1925.

Den nato je ve faksimile uveřejněn dopis hlavnímu redaktorovi Pestrého týdne Jaromíru Johnovi.¹³ František Navrátil znovu přetiskuje Březinovy dopisy do Počátek¹⁴ a Anna Pammrová ve svém vzpomínkovém článku reprodukuje dopis ze 14. února 1912¹⁵

Ve 20 dopisech Zdeňku Záhořovi z let 1917-1928,¹⁶ který se podrobněji zabýval stopováním vlivů staroindických filosofických systémů na Březinovu tvorbu (i když snad tyto vlivy poněkud přecenil) a v jehož nakladatelském sdružení Odkaz vyšlo druhé (1918) a třetí (1919) vydání Hudby pramenů, jsou pro nás zvláště cenné poznámky o práci na vydávání této první knihy esejů a poznámky týkající se přípravy Skrytých dějin (za Březinova života tato kniha nikdy nevyšla, byla vydána až v roce 1970 v pražském Melantrichu). Po doplnění Záhořovými dopisy obsahuje celá korespondence 70 vzájemných dopisů (OB 20, ZZ 50) z let 1912-1928; jeden dopis uložen v jaroměřickém muzeu.

Další ukázky z Březinových dopisů tiskne Emanuel Chalupný,¹⁷ vycházejí i ukázky korespondence s "nedostižným, nedostižitelným a dosud nedostiženým" českým filosofem Ladislavem Klírou¹⁸, dále jsou tištěny jednotlivé dopisy Františku Bauerovi a Sigismundu Bouškovi,¹⁹ znovu se objevují Březinovy rané dopisy.²⁰

Josef Portman, znamenitý tiskař z Litomyšle, který v krásné úpravě vydal také množství březinovských tisků (viz např. soupis jeho prací Tiskař Josef Portman, PNP, Praha 1972), použil fragmenty z Březinových dopisů z let 1915-1928 ve svém známém článku ve Vitřince.²¹ Prozatím je známo celkem 65 vzájemných dopisů Březiny a Portmana z let 1915-29 (OB 57, JP 8). Březinovy listy se dochovaly (kromě originálů) také v opisech; v jaroměřickém muzeu je uložena strojopisná kniha, Portmanem svázaná a vyzdobená volným grafickým listem Jana Konůpka, která obsahuje Portmanovy opisy všech 57 dopisů.

Znáмым se stal také důležitý dopis Janu Voborníkovi z 8. ledna 1902,²² byly otištěny i některé dopisy Františku Bílkovi.²³ V článku pojednávacím o vztahu Josefa Suka a Otokara Březiny byl otištěn i dopis tomuto významnému českému skladateli.²⁴ Pod značkou "o" byly publikována i recenze tohoto článku v novinách (bibliografický údaj se nepodařilo zatím zjistit), Březintv dopis byl přetištěn i tady.

Světý dopis Březinovi tiskne v Zápisníku F.X. Šalda,²⁵ v roce 1937 jsou znovu otištěny vybrané dopisy Anně Pammrové.²⁶

Obsáhlé citace z Březinových dopisů uveřejnil ve svých vzpomínkách ve Zvonu Sigismund Bouška²⁷, ale ani na tomto místě nebyly otištěny všechny listy

jako celek (tím méně dopisy Bouškovy), přesto však můžeme tyto ukázky ze vzájemných dopisů považovat za nejrozsáhlejší.

Po nedlouhé době jsou pak ještě tištěny Březinovy listy redaktoru Nového života Karlu Dostálu-Lutinovi (celkem 19 dopisů z let 1896-1904);²⁸ po doplnění 14 dopisů Lutinova (jeden z nich v jaroměřickém muzeu) bude tedy vzájemná korespondence obsahovat 33 dopisů (OB 19, KDL 14) z let 1896-1920.

V roce 1940 je zveřejněn výbor z dopisů Eduardu Pillerovi²⁹ (společně s jedním Pillerovým dopisem z 28.zář. 1888) a v roce 1941 najdeme 4 Březinovy dopisy Karlu Reichlovi v Listech filologických.³⁰ Tyto dopisy jsou, pokud vím, poslední časopisecky otištěnou ukázkou Březinovy korespondence v období intenzivního zájmu o březinovskou epistolografii, kterou se toto období na dlouhou dobu (téměř na 30 let!) uzavírá.

První poválečné ukázky z Březinových dopisů až z Březinova jubilejního roku 1968; jedná se o přetisk 4 dopisů Františku Bílkovi z let 1909-1916.³¹ V říjnu téhož roku byly v Prostějově otištěny také tři dopisy Karlu Pittichovi.³²

O rok později tiskne Jan Skutíl dopis Františku Obzinovi z 21.července 1919³³ a jsou také zveřejněny první ukázky z důležitých dopisů Miloši Martenovi.³⁴ Další ukázky z dopisů témuž adresátovi i jeho ženě se objevují na jiném místě ve stejném roce.³⁵ Po těchto důležitých otiscích vychází korespondence ještě téhož roku celá;³⁶ obsahuje 12 Březinových dopisů z let 1902-1916, připojen je i dopis Atě Martenové z 30.července 1917 a dva dopisy její.

V roce 1969 vychází také další důležitý pramen, soubor dopisů důvěrnému novofélskému příteli MUDr.Karlovi Křivému a jeho ženě Kristě; obsahuje 14 Březinových dopisů z let 1899-1928.³⁷ Po doplnění 21 dopisů rodiny Křivých bude vzájemná korespondence obsahovat celkem 35 dopisů z let 1899-1928.

Jeden Březinův dopis Pavle Moudré z 20.února 1921 byl otištěn v roce 1974;³⁸ dopisů Pavly Moudré je celkem 11 (navíc jeden v jaroměřickém muzeu), takže po nález dalšího Březinova dopisu z roku 1918 bude korespondence obsahovat 14 dopisů (OB 2, PM 12) z let 1918-1928. O dopisech Pavly Moudré se blíže dočteme také v článku z roku 1980.³⁹

Dva důležité Březinovy dopisy Anně Pammrové, které se nedostaly do knižního vydání (ze 4.července a 2.prosince 1897), byly poprvé otištěny v roce 1979;⁴⁰ ve stejném roce a na stejném místě je otištěn i úryvek z nedatovaného dopisu Sigismundu Bouškoví (asi z poloviny června 1896).⁴¹

20 úplných dopisů bylo vůbec poprvé uveřejněno v roce 1980 (viz. pozn.1); adresáty těchto dopisů byli kromě Anny Pammrové či Sigismunda Boušky také Emil Saudek, Jaroslav Durych, Růžena Svobodová, Josef Florian, Arnošt Procházka a Matěj Lukš.

Prozatím poslední časopisecké vydání velmi významné korespondence se uskutečnilo v roce 1982, kdy byly vydány (bohužel ne v úplnosti) vzájemné

dopisy Otokara Březiny a Zenona Przesmyckého-Miriama, celkem 22 dopisů (OB 10, ZPM 12) z let 1894-1927.⁴²

II) Knižní vydání korespondence

Jak jsme se už zmínili výše, od konce roku 1928 se v časopisech objevuje velký počet ukázek k Březinovým dopisům, přičemž úplné soubory, nebo lépe řečeno soubory těch dopisů, které byly tehdy známy, zůstávaly stále nevydány, i když se o jejich existenci (někdy až příliš dobře!) vědělo.

Roky 1929-1933 jsou pro březinovské bádání nesmírně důležité, protože přinášejí souborná knižní vydání mimořádného významu a dávají poprvé možnost nahlédnout do Březinova skutečně monumentálního epistolografického odkazu, který na mnoha a mnoha místech napomáhá pochopení básnického i esejistického díla a umožňuje tak zároveň poodkrýt tajemství básnické tvorby i tajemství básnickova života.

Hned na začátku tohoto příznivého čtyřletí byly péčí Miloslava Hýska vydány Březinovy listy Františku Bauerovi, soubor 46 dopisů z let 1887-1901,⁴³ nezbytný pro poznání Březinova vývoje v mládí. Bauerových dopisů se dochovalo pouze devět. V poznámkách k 2.dopisu tu Hýsek uvádí i výstřižek z dopisu, "podle rukopisu i obsahu z polovice let devadesátých", který byl zřejmě částí dopisu Janu Vorlovi; tento výstřižek byl vydražen ve XX.Zinkově aukci. Je zde také uvedeno několik korespondenčních lístků, většinou psaných francouzsky, a sice jeden nedatovaný (poštovní razítko 23.VII.1889), další z 26.března a 16.dubna 1891; další nedatované korespondenční lístky byly podle poštovních razítek odeslány 19.4.1891 a 29.1.1892. Poslední lístek nese datum 9.11.1892. Kromě toho Hýsek uvádí také 3 dopisy osvětlující historii prvního Březinova románu, a to dopisy M.A.Šimáčkovi ze 7.dubna 1892 (podle originálu z Lešehradea byl tento dopis také reprodukován jako autograf v Schaferově Magazínu Z, č.2, 1929, str.42) a 11.ledna 1896 (reprodukován rovněž jako autograf v Zinkově aukčním katalogu č.XIX v roce 1929). Třetím dopisem je dopis Františku Roháčkovi, redaktoru Nivy, z ledna 1896 (viz pozn.2).

Pomineme-li drobný soukromý bibliofilský tisk Emanuela z Lešehradu, kde je z celkového počtu 38 Březinových dopisů zveřejněno jen 21 (s připojením jednoho dopisu, a to opět M.A.Šimáčkovi ze 7.dubna 1892),⁴⁴ pak dalším nadmíru důležitým edičním činem bylo vydání dopisů Emanuela Chalupnému, Březinovu dědicovi a vykonavateli závěti.⁴⁵ 54 dopisů, svědčících o vzájemné vnitřní blízkosti a porozumění, pochází z let 1904-1928. V poznámkách tu čteme také četné koncepty, Chalupný dokonce pečlivě uvádí i odchylky konceptů od definitivních (odeslaných) znění. Zmiňuje se také o jiných konceptech jiným adresátům, mimo jiné například o části "intimního dopisu nejmenované přítelkyni"

(koncept k dopisu ze 7.července 1907). Podrobně si všimá i náčrtků Březinových odpovědí na svůj dopis z 24.února 1929. Na stejném listě dole čte "velmi těžce čitelný náčrtek dopisu neznámé adresátce" ("Potěšila jste mne krásnými svými slovy" atd.) se vzpomínkou na společné procházky. Dnes víme, že onou "neznámou adresátkou" byla Emilie Lakomá, ale mnohem významnější je Chalupného zjištění, že tyto náčrtky "jsou některá z posledních, ne-li vůbec poslední slova, která Březina napsal".

Jako předzvěst vydání nejzávažnější a nejrozsáhlejší březinovské korespondence, která však už v době básnickova života nabyla až příliš legendárního charakteru, pořádá svůj výbor ve faksimile Antonín Veselý (celkem 14 dopisů, 1897-1920);⁴⁶ o rok později byla vydána první část Březinových dopisů Anně Pammrové, 58 dopisů a jeden dodatek z let 1889-1905.⁴⁷

V roce 1932 také vyšel jiný velevýznamný soubor, dopisy malíři, sochaři a grafikovi Františku Bílkovi.⁴⁸ Tento druhý rozsahem největší knižně vydaný soubor obsahuje celkem 155 dopisů z let 1900-1929. Jsou sem zahrnuty také dopisy Bílkově ženě Bertě (6 dopisů, 1904-1923; text dopisnice z 11.srpna 1911 v knižním vydání chybí).

A ještě do třetice vycházejí v roce 1932 také dva svazky vzájemné korespondence Otokar Březina - Jakub Deml; celkem najdeme v obou knihách 263 dopisy z let 1899-1928.⁴⁹ Při nedávné prohlídce části tohoto nesmírně cenného pramene, originálů Demlových dopisů, se ukázalo, že existují ještě další dopisy, které v knižním vydání nejsou, tak například chybějící první polovina dopisu z 8.listopadu 1907; tištěna je jenom druhá část. Dále je tu připojen dvojlist se záznamem Demlova snu, ve zvláštní obálce je zde i leták s upozorněním na vydání Bílkova litografického přepisu Miriam. Najdeme tu i Demlův opis Bílkova listu Josefu Ševčíkovi z počátku září 1906, dále Demlův dopis Josefu Florianovi z 30.května 1904 (otištěn v poznámkách k dopisům Demla) a opis článku o Demlovu Studiu, který vyšel v Přehledu 30.září 1905. V poznámkách k Březinovým dopisům Demlovi čteme i texty dopisů a pohlednic Alžběty a Elišky Wiesenbergerových Březinovi, ale také jednu Březinovu odpověď Alžbětě Wiesenbergerové z 24.prosince 1914. V poznámkách k Demlovým dopisům jsou tištěny i některé jiné dopisy, např. dopisy Miloše Dvořáka, Pavly Kytlicové nebo Jana Amose Věrného.

Červenci 1987 se také (především zásluhou dr.Rudolfa Havla) podařilo objevit originály všech Březinových dopisů adresovaných Demlovi, které byly od svého knižního vydání považovány prakticky za ztracené.

Poslední rok našeho čtyřletí se uzavírá vydáním druhé části listáře Anně Pammrové;⁵⁰ obsahuje 132 dopisy z let 1905-1929, 13 dalších je tu otištěno jako dodatek, přičemž je nutné a užitečné poznamenat, že 8 stejných dopisů se objevuje jak v prvním, tak i ve druhém svazku této korespondence, která je svým významem zcela ojedinělá i v rámci světové literatury.

Zdá se, že právě tato korespondence bude ještě delší dobu doplňována, do knižního vydání se řada dopisů vůbec nedostala; po nálezů dvou dopisů z roku 1897 (viz. pozn.40) byla poprvé uveřejněna i dosud chybějící první polovina zásádního dopisu či "rozpravy" o realismu z 12. února 1890 a podobně i dopis týkající se smrti Tolstého ze 7. prosince 1910 (viz pozn.1, str.157). Dopisy Anny Pammrové prozatím vydány nebyly; je třeba jen litovat, že v současné době jsou jak originály Březinových dopisů, tak i originály dopisů Pammrové nepřístupné, není však zcela vyloučeno, že by nemohly být (v blízké) budoucnosti zpřístupněny.

O vánocích 1938 jsou v příležitostném tisku uvedeny tři dopisy Hugonu Sonnenscheinovi z let 1910-1915;⁵¹ roku 1939 vydal přepečlivý Emanuel Chalupný knižně i korespondenci s Františkem Xaverem Šaldou,⁵² tedy další významný doklad k chápání Březinovy osobnosti a jeho díla. Obsahuje 31 dopisů (OB 27, FXŠ 4) z let 1898-1922; převážná většina je tištěna podle originálů, v několika případech, kdy se originály nedochovaly, jsou dopisy otištěny podle zachovaných konceptů.

Rok 1940 přináší svazček vzájemných dopisů Otokara Březiny, Ladislava Klímy a Emanuela Chalupného,⁵³ celkem 35 dopisů, z nichž 18 si v letech 1915-1922 vyměnili Březina s Klímou (OB 7, LK 11).

Knižní vydávání Březinových dopisů skončilo v roce 1946, kdy byly vydána ještě vzájemná korespondence s Otakarem Theerem (18 dopisů; OB 4, OT 14) z let 1899-1916.⁵⁴

Pro doplnění dodejme, že v knižních vydáních (zde máme na mysli výběry, paměti, vzpomínky, soukromé tisky, bibliofilie, ale i monografie nebo samostatné studie atd.) se kromě souborů korespondencí často vyskytovaly i jednotlivé Březinovy dopisy. Tak je tomu v případě Františka Tichého, který ve svém spisku⁵⁵ uveřejňuje ukázkou z dopisu Sigismundu Bouškovi; jedná se o dopis z 26. března 1896. Kromě toho ještě přetiskuje jinou ukázkou (pravděpodobně také dopis Sigismundu Bouškovi), kterou přejímá z časopisu Mladá Plzeň (č.9, 1896); dopis tohoto znění však v korespondenci Březina-Bouška chybí.

V roce 1923 je znovu otištěn úryvek dopisu Bouškovi (tentokrát opět z 26. března 1896) a dopis o Jaroslavu Vrchlickém (25. listopadu 1896) v knížce Zelinkové.⁵⁶ O pět let později otiskuje dopis o Rukách (z 13. listopadu 1908; viz pozn.4) ve své knize Emil Saudek.⁵⁷ Jiné dva dopisy, adresované tentokrát Josefu Moučkoví (23. června 1901 a 29. prosince 1928), jsou známy z roku 1929.⁵⁸

Úryvky z dopisu Jakubu Demlovi byly ještě před souborným uveřejněním průběžně otiskovány v Mém svědectví o Otokaru Březinovi.⁵⁹ Fragment nedatovaného dopisu a jeden úplný dopis (z 21.3.1900) používá ve svých vzpomínkách Josef Černoch,⁶⁰ v kapitole Dopisy rodnému městu čteme tři dopisy počáteckým korporacím ve dvou svazcích Františka Navrátila.⁶¹

V roce 1933 vydává v Pelhřimově Tomáš Zapletal drobnější tisk s názvem *Tichý oceán*, ve kterém je rovněž možné číst celé dopisy i fragmenty dopisů posílaných do Počátek;⁶² jsou to úryvky ze 4 dopisů Františku Bauerovi z let 1887-1888, 4 úplné dopisy Josefu Pancířovi (1901-1928), 3 dopisy manželům (Lambertu a Janě) Kožíškovým (1921-1925), 2 úryvky z dopisů Františkovi Bártě (1886-1887) a dále po jednom dopise Bohumilu Kremličkovi (1920), Josefu Makovičkovi (1926) a Aloisu Musialovi (1927). Také tady jsou otištěny i některé Březinovy dopisy počáteckým korporacím (např. Sboru dobrovolných hasičů, Obecnímu zastupitelstvu atd.).

Ve stejném roce tiskne Jaroslav Durych Březinův dopis ze 17. prosince 1904 a část dopisu ze 4. června 1925 ve své knize esejů,⁶³ o rok později uveřejňuje František Jech, první Březinův životopisec (jeho práce však zůstala v poznámkách nevydána), část listu, který mu básník poslal 19. července 1919, společně s mnoha jinými úryvky ve svém vzpomínkovém svazečku.⁶⁴ Jiný dopis Jechovi je součástí úvodu k vydání dopisů Eduardu Pillerovi (viz. pozn. 29). Originály Březinových dopisů Jechovi jsou už dlouhou řadu let nepřístupné (pokud se vůbec dochovaly), k dispozici je pouze 22 Jechových dopisů.

Drobnou publikaci, složenou z úryvků básnickových listů psaných v období I. světové války, vydává Tomáš Zapletal ještě v roce 1934.⁶⁵ V příležitostné publikaci otiskuje jeden dopis (z 23. ledna 1917) J. M. Sedlák,⁶⁶ v roce 1940 vychází kromě dopisů Eduardu Pillerovi také drobný tisk Leopolda Jelínka, kde je ve faksimile otištěn dopis autorovi z 20. června 1928.⁶⁷

Dva dopisy Vincenci Lesnému, našemu vynikajícímu indologovi a prvnímu překladateli Rabíndranátha Thákura u nás, jsou zařazeny do jeho knihy z roku 1945,⁶⁸ o dva roky později tiskne ve svých pamětech Březinův dopis z roku 1900 Hanuš Jelínek.⁶⁹

V roce 1970 jsme se dověděli o dopisech, které psal Březina našemu věhlasnému překladateli Platóna, Františku Novotnému; ten je zařadil do čtvrtého svazku své rozsáhlé a prozatím nepřekonané práce o Platónovi. Jedná se o úryvky z dopisů ze 6. července 1915 a 7. února 1920 (oba se týkají právě Platóna).⁷⁰

Pasáž z Březinova dopisu Josefu Florianovi, Antonínu Ludvíku Střížovi a Ottovi Albertu Tichému (z 29. ledna 1916) nacházíme v novoročence nakladatelství Blok;⁷¹ text Březinovy dopisnice Florianovi z roku 1927 je pak ještě otištěn v soukromém tisku *Tři dokumenty ke Stínu kapradiny Josefa Čapka*.

Na závěr tohoto oddílu snad ještě můžeme připomenout, že množství kratších či obsáhlejších citátů (především z dopisů Anně Pammrové, Františku Bauerovi, Františku Bílkovi, Emanuelu Chalupnému a Jakubu Demlovi (se pochopitelně porůznu vyskytuje ve všech březinovských monografiích; za všechny zde alespoň připomeňme práci Oldřicha Králíka;⁷² části dopisů použil ve svém výboru také Miroslav Červenka.⁷³

III) Netištěné korespondence

I když by se po prostudování uvedeného přehledu možná mohlo na první pohled zdát, že jsou tu uvedeny prakticky všechny soubory Březinových dopisů, které byly at' už časopisecky nebo v knižním vydání uveřejněny, včetně dopisů nebo úryvků z nich, které byly tištěny jednotlivě, a že je tedy možné celou tuto rozsáhlou oblast Březinových listů považovat za uzavřenou, rozhodně tomu tak není.

Vedle publikovaných korespondencí existuje ještě celá dlouhá řada dalších, z nichž téměř všechny níže uvedené jsou alespoň částečně zpracovány (snad kromě takových, které byly objeveny ve zcela nedávné době), které však na uveřejnění teprve čekají. Pověštinou jsou uloženy v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, nebo jsou prozatím v jiných archivech nebo v soukromém držení.

K nejdůležitějším z nich patří bez jakýchkoliv pochybností vzájemná korespondence Otokara Březiny a Sigismunda Boušky, kterou se podařilo zpřístupnit teprve před deseti lety, v roce 1977. Obsahuje celkem 116 vzájemně vyměněných dopisů (OB 59, SB 57) z let 1896-1928; čtyři z nich se mi podařilo nalézt až v létě 1981 při podrobnějším studiu Březinovy pozůstalosti v Jaroměřicích nad Rokytnou. Jsou to Bouškovy dopisy z 12.července 1896, 10.září 1897, jeden dopis není datován, patří pravděpodobně někam mezi 23.září a 25.října 1897, poslední z nich je datován 1.června 1899; v Jaroměřicích je také uložen originál Bouškova dopisu z 27.prosince 1922.

Pro letmé naznačení významu tohoto pramenu teď alespoň citujme slova dr.Miroslava Červenky:

Sigismund Bouška byl po jistou dobu (1896-1899), v níž leží těžiště uvedené korespondence, prakticky jediným aktivním účastníkem literárního života, s nímž byl Březina v intenzivním písemném styku. Bouška informoval Březinu o kulturním dění v Praze a - což je mnohem významnější - velký básník českého symbolismu mu adresoval četné vysoce zajímavé úvahy o české i světové literatuře, o svých uměleckých plánech, obšírně mu interpretoval svá právě vznikající díla. Tyto Březinovy texty podstatně pozměňují obraz této čelné osobnosti českého básnictví let devadesátých, obraz založený dosud dost jednostranně na korespondenci s Annou Pammrovou. Březinovy komentáře k vlastním dílům jsou tu zaslány člověku literárně vzdělanému, a proto mají namnoze velice konkrétní obsah. Vedle toho je tu například i zcela neznámý materiál vyjasňující Březinův vztah k F.X.Šaldovi, ke sporům mezi signatáři České moderny, dále přehledy Březinovy četby, svědectví o básníkově setkání s několika významnými díly soudobé literatury (Maeterlinckovy prózy, E.Hello) atd.

Jestliže před 30 lety Oldřich Králík psal o tom, že vydání korespondence s Bouškou bude znamenat základní příspěvek k březinovskému bádání (ve své monografii z roku 1948-pozn.PH), pak to korespondence sama potvrzuje, a každý rok, který mjí bez jejího vydání od chvíle, co může být vydána, je prohrškem proti potřebám literární historie české.

Až v únoru roku 1980 mi byl (laskavostí pana Michaela Florianana) zpřístupněn další významný soubor dopisů, na který se dlouho (a se značnou netrpělivostí) čekalo. V tomto případě se jednalo o Březinovy dopisy starořískému vydavateli Dobrého díla Josefu Florianovi. Šťastnou shodou náhod bylo možné téměř ve stejné době doplnit tento soubor i o dopisy Florianovy. Máme tedy k dispozici 156 vzájemných dopisů (dopisy, korespondenční lístky, dopisnice, navštívky, ústřizky od poštovních poukázek i jednotlivé lístky) z let 1901-1929 (OB 83, JF 73).

Součástí korespondence jsou i dva dopisy, adresované současně Josefu Florianovi, Antonínu Ludvíku Střžovi a Ottovi Albertu Tichému (z 29.ledna 1916, a ze 16.října 1914); jsou sem přiřazeny i tři dopisy A.L.Střžovi (z 27.srpna 1914, 3.září 1915 a 11.srpna 1916; Střžových dopisů se zachovalo celkem šest). Mezi Florianovými dopisy tu nacházíme i jeden ze dvou listů (ze 17.dubna 1929, tedy téměř měsíc po Březinově smrti) adresovaných "Čtené správě města Jaromětic nad Rokytou", který později otiskl ve svých XII.Šlépějích Jakub Deml.

Tón celé korespondence udává spíše Florian než Březina; získáváme zde mnoho dalších cenných informací o četbě (Angelus Silesius, Sv.Mechtilda Magdeburská, Sv.Alžběta Šenavská, Jacob Boehme, ale také William Blake, Giacomo Leopardi, Papini, Schwob, Villiers de l'Isle-Adam, Charles Péguy, James Joyce atd.), dovídáme se o Florianově práci na překladech Léona Bloy (Spása skrze Židy, Chudá žena). Ve velké většině dopisů jsou zmínky o vzájemných zásilkách literárních časopisů s nejnovějšími zprávami o tehdejší evropské literární dění (nejčastěji Mercure de France, La Nouvelle Revue Française, Nouvelles Littéraires). Březina, a to je nutné zde poznamenat, v této korespondenci působí velmi zdrženlivě, jeho odpovědi na Florianovy rozsáhlé dopisy tvoří velmi často jen několik řádků. Článek týkající se tohoto souboru dopisů vyšel v roce 1981.⁷⁴

Také o dalším pramenu mimořádné důležitosti, o vzájemné korespondenci Otokara Březiny a dr.Emila Saudka (OB 46, ES 62; celkem 108 dopisů z let 1903-1929) platí slova citovaná u korespondence Březiny a Boušky. I tady básník odesílal své listy u vědomí adresátovy hluboké literární, filozofické a filologické erudice, ale z jakýchsi zcela přirozených důvodů zde nemusel obhajovat své stanovisko nezávislého umělce (tak jak to činí právě v dopisech Bouškoví), stanovisko, které by neustále bylo napadáno především z náboženských pozic.

Vzájemný vztah je zde naopak prostoupen tolerancí, důvěrou, z dopisů vyznačuje klid a pochopení.

Kromě jiného zde čteme stále nové a nové zmínky o Saudkově postupující práci na překladech Březinových veršů, kterou básník pozorně sledoval a často komentoval,⁷⁵ dopisy oplývající reakcemi na hojně zasílané novinové články a studie z Německa a Rakouska (Hermann Bahr, Felix Braun, Franz Werfel, Camill Hoffmann, Richard Dehmel atd.); velmi cenný je další podrobnější materiál týkající se Stefana Zweiga, dlouhé pasáže jsou věnovány komentářům Březinova vlastního díla. Z tohoto souboru, který je zároveň významným příspěvkem k lepší orientaci ve vzájemných česko-rakouských kulturně literárních vztazích v prvních 30 letech našeho století, byl, pokud vím, otištěn pouze jediný dopis (viz pozn. 4 a 57).

Ze souboru 68 vzájemných dopisů Otokara Březiny a Emanuela z Lešehradu (OB 38, EL 30; z toho jeden Lešehradův dopis v jaroměřickém muzeu) z let 1902-1929 jich bylo ve zmíněném bibliofilském tisku (viz pozn. 44) otištěno jenom 21. Dopisy většinou obsahují básnickovy reakce na zasílané Lešehradovy knížky nebo připomínky k Lešehradovým výborům z Březinových veršů;⁷⁶ najdeme zde také zmínky o Stříbrném kruhu, o návštěvě potomka Jana Amose Komenského v Čechách (části jeho vyprávění tiskne v kulturním sborníku Nová Říše Emanuel Chalupný) a j.

Lešehradovy dopisy ani zbytek dopisů Březinových otištěny nikdy nebyly, Lešehrad zřejmě potlačil jejich publikaci kvůli nedorozumění, ke kterému došlo v době přípravy dalšího svého výboru v roce 1927;⁷⁷ přestože slíbil Březinovi korektury, nakonec je neodeslal. Březina tu reaguje způsobem, který je v rámci všech korespondencí zcela výjimečný; už jenom atmosféra tohoto dopisu, plná zklamaného očekávání, jemné výčitky i lítosti nad prací, která opět skončila na půl cestě, nekompromisní zdůvodnění vlastního postoje k vydání knihy (jako duchovního gesta) i zcela nezvykle úsečný a imperativní tón nepřipouštějící námitek jsou u Březiny něčím naprosto neobvyklým. Březina tu píše:

... vím, že jste měl dobrý úmysl při vydání svého výboru z mých knih, jak svědčí i bratrská Vaše předmluva. Lituji však, že jste dali knihu do tisku bez mého posledního slova, dříve nežli jsem Vám mohl zaslati definitivní text nově zařazených básní.

Grafická úprava knihy jest jemná, avšak tiskových chyb a nedopatření je v knize tolik, a tak závažných, že cena Vašeho výboru se tím zmenšuje (zaměnění slov, vynechání slova ve verši, opomenutí oprav, které jsem provedl v posledních vydáních Mánesových. A to v básních, kde na každém slově záleží, na jeho smyslu, zvuku, vědomých i povědomých asociacích, poloze, akcentu, atmosféře!). Nezbyvá nežli požádati pana vydavatele, aby připojenou opravu těchto chyb dal tisknouti na zvláštní lístek a vložit do každého exempláře celého nákladu. Bez této opravy at' knihu do veřejnosti

nedává. Vydání knihy je pro nás duchovní gesto, nejen snad obchodní podnik, senzace trhu aneb záminka k uplatnění bibliofilské mánie. Náklad na tisk opravy jsem ochoten hradit sám. Napište mi, prosím, laskavě, co se v této věci stane. Poznámce "Veškerá práva vyhrazena" dobře nerozumím. Souhlas s tímto vydáním Vašeho výboru byl projevem mého přátelství. Nové vydání knihy v této formě již uspořádáno nebude. Volné výtisky bez opravy at' mi zasílány nejsou. Honoráře nežádám a nepřijmu.

Vedle originálů se zachovala také řada konceptů Lešehradových dopisů. Lešehrad pořídl i opisy některých dopisů Březinových; najdeme tu například i opis Březinova dopisu dr.Františkovi Bačkovskému z 18.dubna 1899 a některé další.

Listář 60 dopisů Otokara Březiny a Jaroslava Durycha (OB 27, JD 33) z let 1904-1929 má zase jiný charakter; vzdáleně připomíná některé dopisy Jakubu Demlovi. I tady Březina sleduje s laskavým a trvalým zájmem vznik, růst a formování Durychova díla, s jemným taktem komentuje zaslané Durychovy knihy; vzájemný vztah, posilovaný v pozdější době osobními setkáními, trvá až do roku 1929.

Vysloveně důvěrný charakter má korespondence s Matějem Lukšů (nejvěrnějším přítelem a pozdějším Březinovým dědicem) z let 1898-1929; obsahuje 36 dopisů (OB 24, ML 12). Literárně nejceněnější je Březinův první dopis, který kromě dojmavého přání ke dni svatebnímu obsahuje i pasáže o díle Jacoba Boehma, o Šaldově překladu Ruskinova *Sesame and Lilies* a j., ale nejzajímavější je tu jistě zmínka o Březinově obsáhlé studii věnované dílu Julia Zeyera. Dnes o tomto rukopise, pokud se vůbec zachoval, není známo vůbec nic. Poslední lístek této korespondence je (společně s náčrtky, o kterých se zmiňuje Chalupný) poslední známý písemný doklad psaný před smrtí (z 24.února 1929).

Cenná svými poznámkami o právě probíhajícím tisku prvních vydání Světání na západě a Stavitele chrámu i zmínkami o Williamu Blakovi nebo o překladech románu Jorise-Karla Huysmanse je i korespondence s redaktorem Moderní revue Arnoštem Procházkou z let 1896-1918 (30 dopisů; OB 16, AP 14).

Také v dopisech Hugonu Kosterkovi (33 dopisů; OB 22, HK 11) z let 1897-1928 jsou pro nás nejdůležitější ty části, které se týkají Březinova pracovního úsilí při přípravě II.vydání básnických sbírek nebo přípravy tisku I.vydání Hudby pramenů v roce 1903; tyto dopisy zároveň dokumentují příkladně spolehlivou a pečlivou práci nakladatele. Dva Březinovy dopisy (z 11.prosince 1902 a 3.ledna 1906) jsou uloženy v Archivu města Plzně.

Z dalších adresátů můžeme dále jmenovat Františka Bártů, Březinova spolužáka (25 dopisů; OB 13, FB 12), dopisy pocházejí z let 1885-1928, Otokara Fischera (18; OB 2, OF 16; 1914-1928; dva dopisy v Jaroměřicích) nebo Josefa a Julia Sedlákovy (125; OB 14, JJS 111; tato korespondence, i když rozsáhlá, nepatří k těm nejvýznamnějším).

Velmi důležité pro lepší poznání počáteční fáze Březinova uměleckého vývoje (především seznámení s Nietzsche, Maeterlinckem, Novalisem nebo Carlylem) jsou dopisy psané Františku Václavu Krejčmu (celkem 18 vzájemných dopisů; OB 13; FVK 5, z toho jeden dopis v jaroměřickém muzeu). Fragmenty z těchto dopisů jsou otištěny v publikaci uvedené v poznámce 73; jiné úryvky z tohoto významného pramenu z let 1894-1918 jsou také citovány v doslovu a ve vysvětlivkách k vydání Březinova eseje *Sen o nadčlověku*; k vydání, které připravil Josef Zíka a o kterém s nakladatelstvím Melantrich jednal ještě v roce 1981, však nakonec nedošlo. Březinovy dopisy F.V.Krejčmu byly vydány ve faksimile jako novoročenka 1986.⁷⁸

Menší rozsahem, ale osahově cenné jsou korespondence s Antonínem Veselým (13; OB 5, AV 8, z toho jeden v jaroměřickém muzeu) z let 1919-1928, s Jiřím Karáskem ze Lvovic (12; OB 1, JKL 11; 1895-1927), Marií Ježkovou (12; OB 4, MJ 8), 1912-1923; důležité zmínky o Skrytých dějinách), Vojtěchem Zelinkou (9; OB 2, VZ 7; 1923-1924; podrobné Březinovy vysvětlující poznámky k některým místům svých básní), Stanislavem Kostkou Neumannem (9; OB 1, SKN 8; 1899-1919; podle údajů z Lešehradea) nebo Janem Bartošem (6; OB 5, JB 1 - v muzeu v Jaroměřicích; 1913-1919), přičemž například dopisy posledně jmenovanému jsou pozoruhodné delšími pasážemi věnovanými dílu F.M.Dostojevského a situaci v porevolučním Rusku.

12 literárně i lidsky velmi cenných listů adresoval básník v letech 1902-1918 také Růženě Svobodové; prozatím jediný známý její dopis je uložen v jaroměřickém muzeu.

5 dopisů, které svým obsahem zasluhují rovněž zcela zvláštní pozornost, si Březina v třiletí 1916-1919 vyměnil s Josefem Váchalem (OB 3, JV 2),⁷⁹ 4 dopisy se Zdenkou Braunerovou (OB 2, ZB 2; 1908-1909; polovina jejího dopisu v Jaroměřicích), s Františkem Serafinským Procházkou (OB 3, FSP 1; 1909-1912), Svatoplukem Čechem (OB 1, SČ 3; 1888-1897) a P.Ludvíkem Vránou (OB 1, LV 3; 1918-1925); zdá se, že dopis P.L.Vránovi z 24.zář. 1918 byl však pravděpodobně tištěn v Zinkově aukčním katalogu č.400, ale tento údaj ze prozatím nepodařilo ověřit. 4 dopisy byly vyměněny ještě s Jaromírem Doležalem Pojezdým (OB 4, 1908-1918; protějšky Pojezdného prozatím chybějí) a s Jaroslavem Bendou, malířem, grafikem a upravovatelem knih Mánesa (OB 2, JB 2; 1912-1916). Mluvíme-li o Bendovi, dlužno podotknout, že v Březinově dopisové pozůstalosti se zachovalo i 19 dopisů SVU Mánes z let 1913-1928.

Jsou známy prozatím tři dopisy, které si Březina vyměnil s Miloslavem Hýskem (OB 2, MH 1; 1914-1928), tři dopisy také posílá v letech 1919-1921 Josefu Neradovi.

Dva dopisy byly adresovány Antonínu Josefu Trčkoví (1922, 1924 - mohl jsem se s nimi seznámit teprve před nedávnem díky laskavosti paní Trčkové-

Mildeové v Rožďalovicích) a Anně Mládkové (oba z roku 1918), po jednom dopise si v roce 1903 vyměnil Březina také s Růženou Jesenskou (OB 1, RJ 1).

Pouze jediný dopis nebo dopisnici posílá Březina, pokud je dnes známo, Fantišku Adolfu Motyčkovi (1895), Mořici Benešovi (1899), Metodějovi Kubšckovi (1904), Františku Pfaffovi (1910), J.Šachovi, Filipu Pořfskovi a Janu Emlerovi (1911), svému oddanému školníkovi Antonínu Rezkovi (1913) a ve stejném roce píše ještě Ladislavu Vycpálkovi a Augustinu Jaroslavu Doležalovi; dále Antonínu Sovovi a Alici Masarykové (1918), v roce 1919 Rudolfu Fuchsovi, Otakaru Šimkovi, jaroměřickému dr.Šlechtovi, Růženě Schwarzové a Eduardu Bassovi. Později následují dopisy dr.Jaroslavu Kolařskovi (dopis v pozůstalosti ing.Satoria) a Václavu Kryštofovi (1924), Janu Blahoslavu Čapkovi (1925), Antonínu Klášterskému a Václavu Choděrovi (1926), Františku Navrátilovi, J.V.Klímovi, Františce Ohnůtkové (1928) a Břetislavu Pračkovi (1929).

Existují také další dopisy psané Březinovi, které se objevily teprve nedávno; v době vydání korepondence ještě nebyly známy (ale i naopak, je např. znám i jeden dopis z roku 1913, adresovaný Jakubu Demlovi, který se do knižního vydání nedostal), případně do příslušných souborů nebyly zařazeny z jiných důvodů, jako je tomu např. u dopisů F.X.Šaldy (z 22.ledna 1921), Miloše Martena (dopis bez data) a Otakara Theera (z 27.ledna 1917).

Relativně velký je počet dopisů, konceptů dopisů, náčrtků, pohlednic, dopisnic, lístků, zálepek či navštívenek, u kterých se prozatím adresáta zjistit nepodařilo a s největší pravděpodobností už ani nepodaří. Jejich text neobsahuje žádné konkrétnější údaje, které by umožnily bližší spolehlivou identifikaci adresáta; navíc řada těchto písemností je také bez data či dokonce i bez poštovního razítka.

Do tohoto přehledu jsme nezařazovali údaje o Březinových dopisech spolkům, institucím, úřadům atd. Je pochopitelné, že i takovýchto dopisů existuje v pozůstalosti mnoho.

V letech 1978-1987 uskutečnil Literární archiv Památníku národního písemnictví množství nákupů pozůstalostí, kde se objevily i některé dopisy Březinovy, ba někdy i celý soubor, jak je tomu např. v případě Jana Vrby (20 Březinových dopisů můžeme doplnit 48 dopisy Vrbovými, celkem tedy 68 dopisů). Z nových nákupů v tomto období pocházejí také například dopisy Arne Novákovi, 5 dopisů J.Bisingerové a M.Vostré, ale také některé další dopisy jednotlivé. Nenahraditelnou škodou zůstává, že některé antikvariáty nenabízejí přednostně tyto vzácné literární památky, a tak se stává, že místo Památníku písemnictví případnou originály (a nejen Březinovy dopisy, nebo dokonce i čistopisy některých jeho básní, nemluvě už o dalších autorech) někomu, jehož jediným "zájmem" je neodbytná sběratelská vášeň.

Mezi nejdůležitější přínůstky Literárního archivu však bezesporu patří rozsáhlý celek dopisů, adresovaných do Jaroměřic, který byl na Strahov předán v letech 1982-1984. Celý soubor začal pořádat JUDr. Vladimír Lukšů, syn Březinova nejdůvěrnějšího přítele a pozdějšího Březinova dědice Matěje Lukšů. Někdy koncem roku 1976 se na zpracování bohatého dopisového materiálu začal podílet i autor tohoto článku; byly pořízeny seznamy odesílatelů společně s počty všech dopisů; dopisy byly v mnoha případech uspořádány chronologicky, některé nedatované byly datovány, znovu byly důkladně prostudovány i dopisy uložené v jaroměřickém Březinově muzeu. První část korespondence byla do Památníku národního písemnictví předána v roce 1982; po náhlém odchodu svého muže v polovině ledna 1983 předala na Strahov druhou část korespondence paní Jiřina Lukšů.

Z mnoha jmen těch, kteří (často po celá desetiletí) dopisovali do Jaroměřic, vyberme alespoň několik. Byli to například

Viktor Foerster (7 dopisů)
 Pavel Eisner (6)
 Bedřich Bělohávek (10)
 František Kocourek (10)
 Jan Rambousek (13)
 Giza a Richard Pickovi (31)
 rodina Otcova (59)
 J.B.Foerster (4)
 Jan Sofronk (13)
 rodina Musialova (27)
 Adolf Veselý (5)
 Ferdinand Strejček (11)
 dr. Vladimír Helfert (6)
 ing. Antonín Pavel (6)
 Karel Vaško (6)

Karel Vodička (6)
 Svatopluk Klír (9)
 Rudolf Pannwitz (13)
 Petra Pospíšilová (5)
 Pavla Kytlicová (5)
 Karel Čapek (19)
 Vojtěška Vaněčková (16)
 Jan Zrzavý (2)
 Fráňa Šrámek (2)
 Josef Úlehla (3)
 Marie Zárubová (9)

Do Jaroměřic dále psali např. O.F.Babler, Miloš Dvořák, Alois Dyk, Marie Majerová, Vilém Mrštík, Josef Hora, Jaroslav Kvapil, Albert Pražák, Jan Kontůpek, Max Švabinský a mnoho dalších.

Značně obsáhlá je i složka cizojazyčných dopisů; jsou psány evropskými jazyky a jsou sem zařazeny i opisy, které obsahují rozbor a hodnocení Březinova díla. Z mnoha významných pisatelů uvedme pro ilustraci Stefana Zweiga, Franze Werfela, Camilla Hoffmanna, Richarda Dehmela, do Jaroměřic psali také Boris Sokolov, Alfred Jensen, Paul Selver a další.

Jak jsme se už zmínili, velmi obsáhlá (podobně jako Březinovy dopisy) je složka dopisů od institucí (ministerstva, redakce, knižkupectví, revue, učitelské spolky, sokolské župy, svazy, legace, městské úřady, jednoty, výbory, sdružení,

družstva atd.), o početné skupině žebravých a vyděračských dopisů, které do Jaroměřic docházely, se zmiňuje podrobněji už Emanuel Chalupný.⁸⁰

Z našeho stručného článku vyplývá, že uvedené soubory dopisů i dopisy jednotlivé, ať už tištěné nebo doposud neuveřejněné, představují celek, který je možné v určitém smyslu považovat za celistvý, a to za celistvý ve smyslu oné fragmentárnosti, ve které se stále ještě nalézá. Je to stav březinovských korespondencí v polovině roku 1987.

Další vyjasnění konkrétních problémů ještě nastane po zpřístupnění těch korespondencí, o nichž se prozatím ví často jenom to, že existují, jakož i po dalším doplnění listů, které jsou tvořeny jenom dopisy Březinovými. V mnoha ohledech cenné budou jistě dopisy Gize Pickové-Saudkové, o jejichž existenci se hmatatelně dovídáme nejen z 31 dopisů adresátky, ale také z novinového článku (přesný bibliografický údaj se zatím nepodařilo zjistit), kde je jeden z těchto dopisů uveřejněn.

Také zpřístupnění Březinových dopisů Františku Jechovi (viz výše) určité přinese mnoho nových údajů, a jistě nejenom proto, že Březina psal tyto dopisy svému životopisci; a to už ani nemluvíme o významu písemných odpovědí Anny Pammrové, jejichž existenci mi znovu potvrdil ve svém dopise z 13. října 1975 brněnský dr. Otakar Fiala, který se nejvíce zasloužil o to, že mohly být vydány *Skryté dějiny*. Také pátrání po korespondenci Otokara Březiny a Miloše Bezděka je na ten čas bez většího úspěchu, známe z ní prozatím jen jeden Březinův dopis (ze 4. ledna 1924), čtyři prázdné obálky s adresou (z 19. května 1906, 9. října 1913, 3. listopadu 1914 a 12. dubna 1915), avšak zůstal tu zachován důležitý dokument, a to dopis státního tajemníka dr. Františka Drtiny z 11. července 1919, kde Bezděkovi sděluje, že "mým přičiněním byl Březina jmenován právě čestným doktorem čes. fakulty filozofické..." Fragment této (bezpochyby rozsáhlé) pozůstalosti je doplněn několika fotografiemi Miloše Bezděka společně s Annou Pammrovou ve Žďárce u Tišnova asi v srpnu 1932. O dopisech Josefu Černochovi se naposled zmiňuje ve své monografii Oldřich Králík (str. 508), od té doby o nich nevíme nic.

Za nejvýznamnější nález posledních několika roků, přinášející zcela zásadní změnu pohledu, však považujeme soubor 138 dopisů, pohlednic, lístků, ústřížků a vzkazů, které do Jaroměřic adresovala v letech 1906-1929 Emilie Lakomá;⁸¹ jejich obsah definitivně a jednou provždy rozbíjí vžitou legendu o "jediné ženě v Březinově životě".--

Do budoucnosti musíme jistě počítat s tím, že se objeví ještě další korespondence (třeba právě Březinovy dopisy Emilii Lakomé, momentálně nedostupné). Údaji o nich pak budeme moci doplnit tento skromný přehled shrnující výsledky čtrnáctileté práce, který však ani v této podobě není (a jistě dlouho nebude) úplný.

Ale teprve po pečlivém vydání všech těchto pramenů a po jejich důkladném zhodnocení z hlediska dnešních, nových potřeb a interpretací bude možné plně pochopit i jejich skrytý smysl a význam pro budoucí březinové bádání.

P o z n á m k y

- ¹ Petr Holman, Zpráva o současném stavu březinových korespondencí. Wiener Slawistischer Almanach, Band 5, Wien 1980, str.145-173
- ² Niva 6, 128, 1896
- ³ Nový život II, 15.ledna 1897, č.1, str.22
- ⁴ Lidové noviny, Večery, 47, 23.prosince 1911
- ⁵ Dopis básníka Otokara Březiny S.Bouškovi, překladateli "Eucharistie". Archa, 3, 1915, č.3, str.123-124
- ⁶ Vlastivědný sborník českého jihovýchodu, roč.3, č.5-6, 1922, str.65. Úryvek dopisu se týká Františka Bílka.
- ⁷ -vh- (Miloslav Hýsek), Ze staré Březinovy korespondence. (Ukázky dopisů z let 1888-1895). Národní listy, 14.zář 1928, č.255, str.9-10. Ve stejném čísle je na straně 10 otištěno i faksimile Březinova dopisu nezjištěnému adresátovi z 29.ledna 1905
- ⁸ Josef Otto Novotný, Dopisy Otokara Březiny rodišti. Cesta, 11, 1928-1929, č.30, str.462-463
- ⁹ Tomáš Trnka, Otokar Březina jako filozof. Rozpravy Aventina, 4, 1928-1929, č.31, str.305-308
- ¹⁰ Jaroslav Durych, Za Otokarem Březinou, Lidové noviny, 30.března 1929, č.164, str.9
- ¹¹ Literární svět Lidových novin, 30.března 1929, str.10
- ¹² Dva dopisy Ota(!)kara Březiny. (Dopisy z let 1914 a 1916 O.Pickovi). Národní práce, 5.dubna 1929, č.14, str.3. Tytéž dva dopisy se objevují ještě v Pickově článku Ota(!)kar Březina a jeho němečtí překladatelé. Hovory Sfinx, 1, 1929, č.3, str.25-26
- ¹³ Pestrý týden, IV.ročník, č.14, 6.dubna 1929, str.7

- 14 František Navrátil, Z dopisů Ota(!)kara Březiny svému rodišti. Národní listy, 19.dubna 1929, č.108, str.9. Viz také poznámku 8, 61, 62
- 15 Anna Pammrová, Prvé moje setkání s Ot.Březinou. Ženský obzor, 24, 1929, č.3-4, str.44-46
- 16 Dopisy Ota(!)kara Březiny Zdeňku Záhořovi. Cesta, 12, 1929-1930, č.11, str.175-176; č.12-13, str.198-200. Jeden dopis Z.Záhořovi je ve faksimile uveřejněn v Panoramě VII, 1929, str.37 (z 12.VI.1928).
- 17 Emanuel Chalupný, Z dopisů Březinových. (Šest ukázek korespondence z let 1905-1907.). Plán, 1, 1929-1930, č.10-11, str.647-649
- 18 Ladislav Klíma Otokaru Březinovi. (Z korespondence vzájemné.) Nová Říše, 1930, č.1, str.3-5
- 19 Josef Matouš, Dopisy Otokara Březiny (Fr.Bauerovi a S.Bouškovi). Nové Čechy, 13, 1930-1931, č.7, str.183-187
- 20 Březinovy dopisy z mládí. S úvodní poznámkou a doslovem Antonína Veselého. Kolo (3), 1932, č.1, str.8-10; č.4-5, str.63-65; č.6, str.82-84; č.7-8, str.104-105; č.9-10, str.123-126
- 21 Josef Portman, Mé styky s Otokarem Březinou. Vitrinka, 9, 1932, č 1, str.1-4; č.2, str.49-52
- 22 Dopis Otokara Březiny Janu Voborníkovi. S poznámkou vydavatele Antonína Veselého. Kolo (4), 1933, str.7-9
- 23 Rajmund Habřina, Dopisy Otokara Březiny Františku Bílkovi. Lumír, 59, č.3, str.177-178
- 24 Miloš Bezděk, Otokar Březina a "Epilog" Josefa Suka. Tempo, 13, 1933-1934, č.5, str.168-171
- 25 Dopis F.X.Šaldy Otokaru Březinovi. Šaldův zápisník, 9, 1936-1937, č.6-7, str.173
- 26 Tři listy Otokara Březiny Anně Pammrové. Ve: Almanach k 25letému trvání MKS, Brno, Moravské kolo spisovatelů, 1937, str.30-32
- 27 Sigismund Bouška, Otokar Březina. Zvon, 39, 1938-1939, č.31, str.423-425; č.32, str.441-443; č.33, str.449-452; č.34, str.469-470; č.35, str.486-488; č. 36-37, str.505-508; č.39, str.536-538; č.40, str. 549-551; č.41-42, str.565-567; č.43, str.595-598; č. 44, str. 613-614; č. 45, str. 618-620; č. 46, str. 637-639; č.47, str.647-650; č. 48, str.666-669; č.49, str.673-674

Bouškovy vzpomínky vyvolaly řadu reakcí. Jakub Deml například píše 16.srpna 1939 Janu Amosu Vernerovi:

... Sigismund Bouška píše do Zvonu své memoiry o Otokaru Březinovi, a poněvadž je vědomě tendenční, chci mu odpovědět [...]. Jak vidíš z případu fixléra Sig.Boušky (jen čti ty jeho pokrytecké memoiry!), my nesmíme jít na odpočinek (věru, či snad 'zasloužený'), poněvadž podvodníci Jan Vrba, pí Picková, Sig.Bouška a pod. by podobu pravou Otokara Březiny zohavili. . .

Sig.Bouška švindluje nejen ve svém textu, nýbrž hlavně tím, že Březinovu korespondenci neuvádí celou, nýbrž z ní jen excerpuje, tendenčně vybírá— a tak to dělá nejen s listy, které Březina psal jemu, nýbrž se všemi listy, které kdy Březina psal a které po jeho smrti byly publikovány (Pammrová, Deml, Picková, Vrba, Chalupný etc.) - čili jak Tobě a mně řekl: on z toho dělá román!!! To je podlost.

- 28 Oldřich Svozil, Korespondence Otokara Březiny s Karlem Dostálem-Lutinovem. Archa, 27, 1939, č.3, str.115-132. Vyšlo také vlastním nákladem jako zvláštní otisk, Moravská Ostrava, 1939, 19 stran. Snad právě do této korespondence patří i dopis (ze 3.března 1899) otištěný na obálce (6.) čísla Nového života
- 29 Jan Václav Pokorný-František Jech, Z dopisů Otokara Březiny Eduardu Pillerovi. Hlídky, 57, 1940, č.7-8, str.193-208
- 30 František Jech-František Šindelář-Bohumil Ryba, Otokar Březina a klasické jazyky. Listy filologické, 68, 1941, str.249-281. Vyšlo také zvláštní otisk vlastním nákladem, Praha, 1941.
- 31 Z dopisů Otokara Březiny Františku Bílkovi. Vybral R.Pražák. Universitas, 1, 1968, č.3, str.50-51
- 32 Tři dopisy z let 1906, 1914 a 1915 jsou uveřejněny v časopise Štafeta, I, 1968, nulté číslo, str.14-15
- 33 Jan Skutil, Památce tiskáře Březinových básnických spisů Františka Obziny. Vlastivědná ročenka okresního archivu v Blansku, 4, 1969, str.93-94
- 34 Vladimír Hellmuth-Brauner, Z korespondence Miloše Martena a Otokara Březiny. Glosy ze Strahova, 1969, č.9-10, str.8-10
- 35 Dialog Otokara Březiny s Milošem Martenem. Služebníci nejvyšších povinností ducha. Úvod a poznámka dr.Lumír Kuchař. Obroda, Praha, 1969.
- 36 Hovory básníků. Poezie pro věky určená. (Vzájemná korespondence Otokara Březiny a Miloše Martena). K vydání připravil Lumír Kuchař. Vlastivědný věstník moravský, XXI, Brno, 1969, č.2-3, str.140-150

- 37 Otakar Fiala, Studie z novoříšského období Otokara Březiny. Rozpravy ČASV, řada společenských věd, Academia, Praha, roč.79, 1969, sešit 9, 67 stran. Dopisy jsou otištěny v příloze na straně 58-65
- 38 Jaroslav Pánek, Pavla Moudrá. Poznámky k životu, působení a pozůstalosti české spisovatelky a bojovnice za mír. Středočeský sborník historický, 9, 1974, str.215-248. Dopis otištěn v 5.kapitole (Charakteristika písemné pozůstalosti) na straně 236
- 39 Ludmila Pánková-Vladimír Lukšů, Listy Pavly Moudré O.Březinovi. Středočeský sborník historický, 15, 1980, str.191-196
- 40 Otokar Březina, Dva listy. Vydává a komentuje Petr Holman. Wiener Slawistischer Almanach, Band 4, Wien, 1979, str. 205-223

Recenzi tohoto článku uveřejnil Josef Zíka, Dva Březinovy neznámé dopisy Anně Pammrové, Zprávy Spolku českých bibliofilů, 2, Praha, 1980 str.40-41
- 41 Miroslav Červenka, Březinův výklad Světán na západě. Wiener Slawistischer Almanach , Band 4, Wien, 1979, str.227
- 42 Miloslav Hýsek-Štěpán Vlašín, Přátelství na dálku (Korespondence Otokara Březiny s Miriamem). Literární archiv, Sborník Památníku národního písemnictví, roč. 13/1978, 14/1979, 15/1980 (trojčíslo), PNP, Praha, 1982 (tiráž). vyšlo 1983, str.73-99
- 43 Dopisy Otokara Březiny I Františku Bauerovi. (Vydal Miloslav Hýsek.) Paměti, Knihovna literárních vzpomínek a korespondence. Svazek 2. František Borový, Praha, 1929, 273 strany
- 44 Několik dopisů Otokara Březiny (jež vybrány z jeho korespondence s Emanuelem z Lešhradu, s připojením dopisu, psaného roku 1892 spisovateli M.A.Šimáčkovi). Vybral Emanuel z Lešhradu. (Alois Srdce), Praha, 1930, 29 stran. Soukromý bibliofilský tisk, vydáno 300 výtisků.
- 45 Dopisy Otokara Březiny II. Emanuel Chalupný, Dopisy a výroky Otokara Březiny. Paměti. Knihovna literárních vzpomínek a korespondence. Svazek 3. František Borový, Praha, 1931, 327 stran
- 46 Z dopisů Otokara Březiny Anně Pammrové. (Vydání za pomoci Anny Pammrové uspořádal, doslovem a poznámkami opatřil Antonín Veselý.) Družstvo Moravského kola spisovatelů, Brno, 1931, 31 stran. Vydání ve faksimile, vydáno 250 výtisků

- 47 Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové z let 1889-1905. Nákladem sborníku "Nová Říše" vydal Emanuel Chalupný. Úvodem a poznámkami opatřil Jaroslav Křemen. Komise Melantricha, Praha, (1931-1932), 224 strany.
Druhé vydání bylo uspořádáno opět v komisi Melantricha, Praha, 1936
- 48 Dopisy Otokara Březiny III Františku Bílkovi. (Vydal Vilém Nečas.) Paměti. Knihovna literárních vzpomínek a korespondence. Svazek 5. František Borový, Praha, 1932, 187 stran.
- 49 Listy Otokara Březiny Jakubu Demlovi. (Jakub Deml), Tasov, 1932, 126 stran
Listy Jakuba Demla Otokaru Březinovi. (Jakub Deml), Tasov, 1933, 211 stran.
- 50 Listy Otokara Březiny Anně Pammrové. (Z originálů opsal, do tisku připravil, tisk knihy řídil a sazbu korigoval Jan Amos Verner.) (Anna Pammrová), Žďárec, 1933, 160 stran. Soukromý neprodejný tisk.
- 51 Tři listy básníku Sonkovi (:Hugo Sonnenscheinovi:). Vydal o Vánocích 1938 jako soukromý a nejprodejný tisk dr. Josef Slezák v Brně. (Josef Slezák, Brno), 1938, 8 stran, vydáno 100 výtisků
- 52 Vzájemné dopisy Otokara Březiny a F.X. Šaldy (...vydal s poznámkami Emanuel Chalupný). (Společnost F.X. Šaldy, komise Melantricha, Praha, 1939), 45 stran
- 53 Duchovní přátelství. Vzájemná korespondence Ladislava Klímy s Emanuelem Chalupným a Otokarem Březinou. (Uspořádal, úvodem a poznámkami opatřil Jaroslav Kabeš.) Edice Přátelství. Svazek 3. (Jan Pohofelý, Praha, 1940), 130 stran
- 54 Hledání a jistota. Vzájemná korespondence Otokara Březiny s Otokarem Theerem. (Z rukopisů vydal Jaroslav Kabeš.) Edice Přátelství. Svazek 21, Jan Pohofelý, Praha, 1946, 49 stran
- 55 Úvod do studia Ota(l)kara Březiny. Výbor ba(l)sní s úvodem a výklady. Sestavil dr. František Tichý. R. Promberger, Olomouc, (1918), 77 stran
- 56 Vojtěch Zelinka, Ota(l)kar Březina. Krátký nástin jeho života, díla a významu, ukázky z jeho prací, literatura. Domov a cizina. Svazek 15-16. Jan Svátek, Praha, 1923, 63 strany
- 57 Emil Saudek, Pod oblohou Otokara Březiny. Melantrich, Praha, 1928 (tiráž 1929), 151 strana. Dopis ve faksimile otiskn v příloze.

- 58 Josef Moučka, Z rozprav s Otokarem Březinou. Příspěvek k jeho životopisu. Kruh četby. Svazek 24. Alois Srdce, Praha 1929, 70 stran
- 59 Jakub Deml, Mé svědectví o Otokaru Březinovi. Plejada. Svazek 12. Rudolf Škeřák, Praha 1931, 554 strany
- 60 Josef Černoch, Zima a léto s Březinou a Úlehrou na jaroměřické škole. R.Promberger, Olomouc, 1932, 71 strana
- 61 František Navrátil, Otokar Březina a město Počátky. (František Svoboda), Počátky, 1932, 35 stran. František Navrátil, Příspěvky k dějinám starožitného města Počátek. Městské muzeum v Počátkách. František Svoboda, 1932, 35 stran
- 62 Tomáš Zapletal, Tichý oceán. Ratolesti z rodného kraje Březinova. E.Šprongl, Pelhřimov, 1933, 54 strany
- 63 Jaroslav Durych, Váhy života a umění, Spisů Jaroslava Durycha sv. 11, Melantrich, Praha, 1933; str.29 a 110
- 64 František Jech, Otokar Březina, Pěvec síly, víry a lásky. S.Talla, Moravské Budějovice, 1934, 30 stran
- 65 Otokar Březina za světové války a po ní. František Svoboda, Počátky, 1934, 24 stran
- 66 Památce Otokara Březiny. 1868-1938. J.M.Sedlák, Rýmařov, 1938, (14 stran)
- 67 Leopold Jelínek, Ota(!)kar Březina ze všedního rozhovoru. Vlastním nákladem, Praha, 1940, 31 strana
- 68 Vincenc Lesný, Básnický zápas Otokara Březiny. Jan Pohodělý, Praha, 1945, 75 stran. Dopisy z 18.června 1919 a 15.dubna 1927.
- 69 Hanuš Jelínek, Zahučely lesy. Melantrich, Praha, 1947.
- 70 František Novotný, O Platónovi, IV, Druhý Život. ČSAV, Academia, Praha, 1970, 949 stran. Březinovi věnovány strany 890-894
- 71 Nepřicházejí vhod. Josef Čapek-Bohuslav Reynek. Dopisy, básně, překlady, prózy. K Novému roku 1970 vydalo nakladatelství Blok. Uspořádali Josef Glivický a Ludvík Kundera. Blok, Brno, 1969, 135 stran
- 72 Oldřich Králík, Otokar Březina 1892-1907. Logika jeho díla. Melantrich, Praha, 1948, 539 stran. Nověji také například v knize Josefa Ziky Otokar Březina, Melantrich, Praha, 1970, 294 strany.

- 73 Nebezpečí sklizně. (Výbor uspořádal, textově připravil, pásmem o životě a díle a dokumentárním materiálem doprovodil Miroslav Červenka.) Československý spisovatel, Praha, 1968, 152 strany
- 74 Josef Glivický, Z březinovského listáče ve Staré Říši. Zprávy Spolku českých bibliofilů v Praze, č.1, 1981, str. 9
- 75 Hände. Gedichte. Aus dem Čechischen übertragen von Dr. Emil Saudek. Mit Buchschmuck von Frant. Bílek. Moriz Frisch, Wien, 1908, 66 stran

Winde von Mittag nach Mitternacht. In deutscher Nachdichtung von Emil Saudek und Franz Werfel. Kurt Wolff, München, (1920), 53 strany
- 76 První výbor vyšel u Aloise Hynka v roce 1910, druhý u Aloise Srdce v roce 1920.
- 77 Z díla Otokara Březiny (. . . . uspořádal Emanuel Lešehrad). Alois Srdce, Praha, 1927, 118 stran
- 78 Dopisy Otokara Březiny F.V. Krejčímu z let 1894-1897. Pro několik svých nejbližších přátel vydal k Novému roku 1987 v Petrovicích v prosinci 1986 v 10 číslovaných exemplářích Petr Holman. (Praha-Petrovice), 1986, nestránkováno, (15 stran)
- 79 Části Březinových dopisů Josefu Váchalovi byly otištěny v článku Petra Holmana Ke vztahu Otokara Březiny a Josefa Váchala, Zprávy Spolku českých bibliofilů v Praze, č.1-2, 1985 (vyšlo až v prosinci 1986), str. 33-37
- 80 Emanuel Chalupný, Příspěvky k životopisu Otokara Březiny. Žebráci a vykořisťovatelé. Kulturní sborník Nová Říše, Praha 1930; č.1, str. 6-9; č.2, str.9-11; č.4, str.42-44; č.5, str.61-68
- 81 Srovnej příslušné kapitoly, zvláště kapitolu 10 ve Fialově práci uvedené v poznámce 37